

УДК 364-786-056.83:159.98

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-222-263-271

ШАХОВ Владислав –

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1069-9295>
e-mail: vshahov75@gmail.com

ШАХОВ Володимир –

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1535-2802>
e-mail: shahovu2016@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ НА СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті представлено узагальнений аналіз особливостей впливу зовнішніх соціально-психологічних чинників на становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів.

В результаті теоретичного аналізу наукових джерел було встановлено, що формування професійної самосвідомості майбутніх психологів – це складний, полідетермінований процес, зумовлений синергетичною дією як зовнішніх, так і внутрішніх соціально-психологічних факторів.

Головною метою нашого емпіричного дослідження було вивчення та аналіз впливу основних соціально-психологічних детермінант на формування професійної самосвідомості психологів-початківців. Для розкриття повної картини детермінації формування професійної самосвідомості поетапно вивчалися зовнішні, а потім і внутрішні фактори.

Серед завдань дослідження було вивчення зовнішніх соціально-психологічних факторів формування професійної самосвідомості психологів-початківців, таких як: соціальний престиж професії та професіограма психолога, освітня парадигма вищого навчального закладу, наставництво з боку викладачів та приклади професійної діяльності. При цьому були застосовані такі методи дослідження, як аналіз статистичних даних вступних кампаній українських вищих навчальних закладів, контент-аналіз нормативної освітньої документації (стандарт підготовки психологів, стандарт професійної підготовки практичних психологів, освітні програми), тестування та анкетування студентів.

На підставі проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що провідними зовнішніми детермінантами становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів є: професіограма психолога, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів.

Було виявлено, що більшість здобувачів оцінили свою обізнаність з професійним профілем психолога як високу, але не пов'язали її з професійною самосвідомістю. Здобувачі уявляють психолога як самоактуалізованого соціального інтроверта з розвиненим інтелектом та професійною компетентністю, який приймає себе та інших.

Ключові слова: зовнішні соціально-психологічні детермінанти становлення професійної самосвідомості здобувачів-психологів, професіограма психолога, наставництво викладачів, зразки діяльності професіоналів, соціальний престиж професії, професійний Я-образ.

SHAKHOV Vladyslav –

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Practical Psychology Mariupol State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1069-9295>
e-mail: vshahov75@gmail.com

SHAKHOV Volodymyr –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Psychology and Social Work
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1535-2802>
e-mail: shahovu2016@gmail.com

FEATURES OF THE INFLUENCE OF EXTERNAL PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DETERMINANTS ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article presents a generalized analysis of the features of the influence of external socio-psychological factors on the formation of professional self-awareness of future psychologists.

As a result of the theoretical analysis of scientific sources, it was established that the formation of professional self-awareness of future psychologists is a complex, polydeterministic process, determined by the synergistic action of both external and internal socio-psychological factors.

The main goal of our empirical study was to study and analyze the influence of the main socio-psychological determinants on the formation of professional self-awareness of novice psychologists. To reveal the full picture of the determination of the formation of professional self-awareness, external and then internal factors were studied in stages.

Among the tasks of the study was the study of external socio-psychological factors in the formation of professional self-awareness of novice psychologists, such as: social prestige of the profession and the psychologist's professionogram, the educational paradigm of a higher educational institution, mentoring by teachers and examples of professional activity. In this case, the following research methods were used: analysis of statistical data from admission campaigns of Ukrainian higher educational institutions, content analysis of normative educational documentation (standard of training of psychologists, standard of professional training of practical psychologists, educational programs), testing and questionnaires of students.

Based on the conducted empirical research, it was established that the leading external determinants of the formation of professional self-awareness of future psychologists are: the psychologist's profession, mentoring of teachers and samples of professional activity.

It was found that most students assessed their awareness of the professional profile of a psychologist as high, but did not connect it with professional self-awareness. Students imagine a psychologist as a self-actualized social introvert with developed intelligence and professional competence, who accepts himself and others.

Key words: external socio-psychological factors in the formation of professional self-awareness of aspiring psychologists, psychologist's professional profile, mentoring of teachers, examples of professional activity, social prestige of the profession, professional self-image.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Становлення та розвиток професійної самосвідомості обумовлений низкою соціально-психологічних чинників, які сприяють формуванню творчої людської особистості, здатної реалізувати себе в особистому та професійному житті. Ці напрями реалізації співвідносяться з основними новоутвореннями студентського віку: спрямованістю у майбутнє, професійним самовизначенням, становленням світогляду тощо. Тому, розв'язуючи завдання вивчення провідних соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості в студентському віці, ми спиралися на розроблену українською психологічною школою суб'єктно-орієнтовану методологію психологічного дослідження (І. Бех, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.). Внаслідок теоретичного аналізу наукових джерел було з'ясовано, що становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів є складним, полідетермінованим процесом, зумовленим синергійною дією як зовнішніх, так і внутрішніх соціально-психологічних чинників.

Провідною метою нашого емпіричного дослідження було вивчення й аналіз впливу основних соціально-психологічних детермінант на становлення професійної самосвідомості здобувачів-психологів. Для виявлення повномірної картини детермінації становлення професійної самосвідомості покроково досліджувались спочатку зовнішні, а потім внутрішні чинники.

Серед завдань дослідження було вивчення зовнішніх соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості здобувачів-психологів, як-от: соціального престижу професії та професіограми психолога, освітньої парадигми ЗВО, наставництва викладачів і зразків діяльності професіоналів. При цьому були застосовані такі дослідницькі методи, як аналіз статистичних даних вступних кампаній ЗВО України, контент-аналіз нормативної освітньої документації (стандарт підготовки психолога, професійний стандарт підготовки практичного психолога, освітні програми), тестування, анкетування студентів.

Метою даної статті є узагальнений аналіз результатів вивчення зовнішніх соціально-психологічних чинників становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих зовнішніх чинників вибору професії молодими людьми є її соціальний престиж. Як вважає вітчизняний дослідник

М. Найдьонов, аналіз знахідок багатьох досліджень престижності професій показує, що престижність – це насамперед соціально-психологічний феномен, який виконує у суспільстві функцію саморефлексії світу професій на ринку праці [1, с. 7]. Престиж професії тлумачать з точки зору її переваг, привабливості та соціальної корисності та цінності. До індивідуальних чинників, що визначають популярність професії сьогодні, відносять передусім розмір заробітної платні, а також умови праці, реальність працевлаштування та можливості побудови кар'єри, інтерес до обраної професії, соціальний статус професії тощо. Розповсюдженою є й тенденція неспівпадання попиту на фахівців на ринку праці з переліком найпрестижніших для молоді професій.

Вагомим індикатором престижу професії серед вітчизняного юнацтва є її позиція у рейтингу спеціальностей за кількістю поданих заяв вступників. Упродовж 2019-2025 рр. зафіксовано суттєве збільшення кількості поданих вступниками заяв для опанування психологічного фаху.

Починаючи з 2017 року, спеціальність 053 Психологія увійшла у топ-10 популярних серед вступників бакалаврату професій, зайнявши 8 ранг, який зберігався протягом двох років поспіль. У 2022 році, очевидно, під впливом повномасштабного вторгнення росії в Україну, інтерес вступників до психологічного фаху значно посилюється, про що свідчить п'ятий ранг цієї спеціальності у рейтингу.

Водночас нас цікавить проєкція суспільної думки щодо престижу психологічної професії у свідомості здобувачів. За влучною думкою М. Найдьонова, те, що люди знають про роботи або як вони їх бачать, певною мірою є даністю; значно більше варіацій існує щодо того, яку цінність вони їм приписують [1, с. 10-11]. Задля цього в запропонованій нами анкеті респондентам пропонувалось оцінити престижність професії психолога в Україні. Узагальнена статистика відповідей подана на рис. 1.

Рис. 1. Розподіл рівнів престижності психологічної професії у баченні здобувачів (у % виборів)

Таким чином, переважна частина опитаних майбутніх психологів (69%) вбачає психологічний фах престижним в Україні. Менше третини респондентів позначили рівень престижу як середній, та лише 2% опитаних вважають його низьким. У анкетуванні фігурували також свої варіанти відповіді, як-от: «по корисності високий, по зарплатні низький (престиж)», «останнім часом починає зростати», «важко відповісти, це суб'єктивно».

І саме суб'єктивну позицію респондентів щодо престижності професії психолога ми також з'ясували під час анкетування. Позитивним виявлено факт відсутності здобувачів-психологів, що вбачають рівень престижності обраного фаху низьким, а також домінування вибірки опитаних (63%), які однозначно переконані у його престижності (рис. 2). Однак частина майбутніх психологів (10%) дещо скептично сприймає престижність обраної професії. Більше четвертої частини респондентів (27%) також мають окремі сумніви щодо престижу психологічного фаху згідно з особистими критеріями. Таким чином, більш як для третини опитаних нами здобувачів сумніви щодо престижності обраного фаху можуть стати на заваді успішній професіоналізації та становленню професійної самосвідомості.

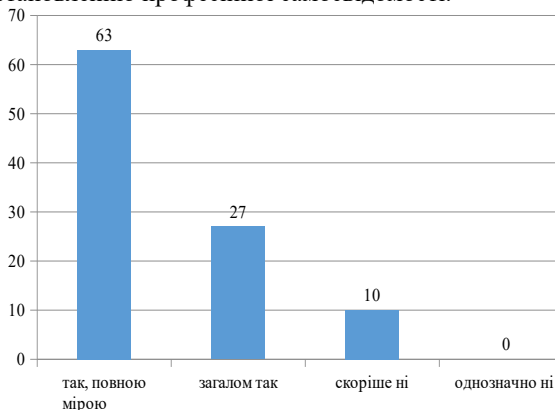

Рис. 2. Особисте бачення престижності психологічної професії здобувачами-психологами (у % виборів)

Збірним образом уявлень і знань про особистісні та діяльнісні характеристики представника певного фаху є професіограма. Вихідні уявлення образу майбутньої професії і способу «Я» визначають професійну самосвідомість, яка, в свою чергу, починає продукувати особистісно значущі образи функціонального «Я» і професії, що здобувається. Еталоном або мірою професійної самосвідомості виступає узагальнений образ типового фахівця.

При опануванні професії психолога здобувачі вже на першому курсі в межах вивчення навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» мають опанувати зміст професіограми цього

фахівця. Його кристалізований образ, зосереджений у компонентах професіограми, дозволяє здобувачам співставляти власні характеристики (компетентність, спрямованість, самосвідомість) з вимогами до особистості і діяльності психолога та вибудовувати індивідуальну стратегію професійного становлення. Очевидно, що знання професіограми психолога стає важливим чинником успішності становлення професійної самосвідомості здобувача вищої освіти. В анкету ми включили питання, спрямовані на виявлення змісту та детермінації обізнаності здобувачів щодо професіограми психолога.

У баченні більшості опитаних нами здобувачів-психологів (61%), вони володіють високим ступенем обізнаності з професіограмою психолога (рис. 3).

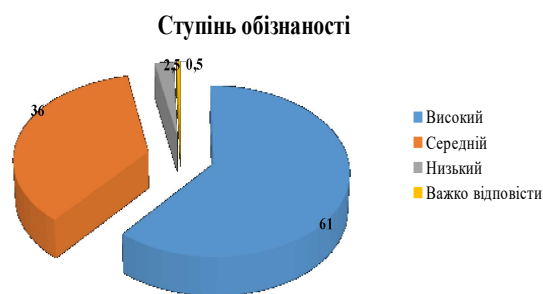

Рис. 3. Розподіл ступенів обізнаності здобувачів з професіограмою психолога (у % носіїв)

Трохи більше третини опитаних (36%) оцінили свій ступінь обізнаності з професіограмою психолога як середній, на низький вказали лише 2,5% респондентів. Таким чином, за оцінкою здобувачів можна говорити про сприятливу ознаку їхньої достатньої обізнаності зі змістом професіограми психолога. Втім, це лише їхня суб'єктивна оцінка, правильність якої ми частково перевірили, включивши до анкети питання, чи входить професійна самосвідомість психолога до змісту його професіограми. Переважна кількість здобувачів-психологів (59%) відповіли ствердно, важко було відповісти вибірці з 7% респондентів, а 34 % опитаних заперечили наявність у змісті професіограми психолога його фахової самосвідомості. Як показало опитування, більше 40% опитаних здобувачів ігнорують наявність фахової самосвідомості у професіограмі психолога, і це опосередковано вказує на стихійний характер формування професійної Я-концепції майбутніх психологів.

Правильність розуміння змісту професіограми обраного фахівця залежить від джерела його надходження для здобувачів. Тому важливо було з'ясувати, із яких джерел здобувачі отримали інформацію про професіограму психолога. Виявлено, що провідними джерелами знань професіограми для респондентів є інформація від викладачів і з наукової психологічної літератури та підручників (рис. 4).

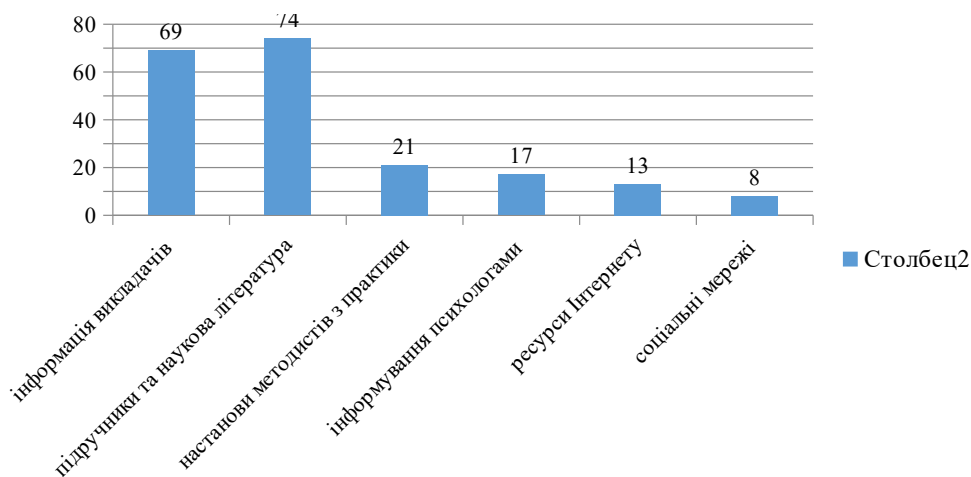

Рис. 4. Розподіл джерел знань професіограми психолога (у % виборів)

Те, що викладачі навіть поступилися впливовістю інформування навчальній та науковій психологічній літературі, пояснюємо розповсюдженням серед здобувачів самоосвіти.

Передбачається, що до виходу на виробничу практику здобувачі вже мають бути обізнані зі змістом професіограми, однак трохи більше п'ятої частини опитаних (21%) зазначили, що джерелом інформування (чи поглиблення обізнаності) щодо цього є методисти з практики, які моніторять успішність її проходження майбутніми психологами. Частина респондентів (17%) визнала, що обізнана зі змістом професіограми психолога внаслідок спілкування з відповідними фахівцями. І незначний відсоток опитаних скористалися інформаційними ресурсами Інтернету та дописами в соціальних мережах, щоб скласти уявлення про професіограму психолога (по 13% і 8% відповідно). Загалом зазначимо, що домінуюча тріада джерел обізнаності здобувачів з професіограмою психолога є сприятливою за рахунок адаптованого кваліфікованого змісту.

Найбільш проблемним у плані усвідомлення й інтеріоризації здобувачами-психологами компонентів професіограми психолога, є блок професійно важливих якостей цього фахівця. Відповідно, важливим завданням нашого дослідження було вивчення уявлень здобувачів про професійно важливі особистісні якості психолога за допомогою репертуарного тесту особистісних конструктів (Реп-тесту) за авторством Дж. Келлі.

Спочатку була розроблена процедура експертних нарад і отримання експертних оцінок від учасників дослідження, визначено алгоритм їх обробки, включаючи обчислення рейтингових значень кожної професійно важливої якості та їх факторних навантажень за підсумками проведеного факторного аналізу. Для даного дослідження були сформовані набори дескрипторів для опису здобувачами поняття «психолог». Після проведення процедури визначення узгодженості рейтингів дескрипторів, а також процедури факторного аналізу, отримані дані були піддані змістовному аналізу й інтерпретації.

Для вивчення уявлень здобувачів про професійно важливі якості психолога були виокремлені набори елементів, які становлять собою опис його професійних ролей. На основі цих описів у процесі групової дискусії були визначені найбільш особистісно релевантні біполярні конструкти, які являють собою шкали порядку і характеризують глибинну шкалу оцінок, що впливають на професійну самосвідомість наших досліджуваних.

Проаналізувавши теоретичні джерела, ми визначили 16 психосемантичних категорій, що відображають основні складові структури уявлень про професіоналізм психолога. При цьому списки даних психосемантичних категорій, отриманих від кожного експерта в кожній досліджуваній групі, були піддані процедурі кореляційного аналізу. Такі ієрархічні списки склалися на основі розрахунку частоти виникнення кожної з 16 категорій в матеріалах структурованого інтерв'ю.

Найбільш вагомими для опису особистості психолога серед здобувачів виявлено дескриптори: «компетентний», «досвідчений» «розуміючий», «терпеливий», «комунікабельний», «розумний», «гнучкий», «творчий», «відповідальний», «тактовний», «об'єктивний». Найменш вагомими особистості психолога виявилися дескриптори: «скромний», «оптимістичний», «щирий», «артистичний». Були виокремлені дескриптори, за якими експерти виявили істотні розбіжності в оцінках: «щирий», «стриманий», «скромний», «зрілий», «моральний».

При факторизації думок експертів про об'єкт «особистість психолога» були отримані наступні головні компоненти, що пояснюють 80,7 % дисперсії експертних оцінок.

Перший фактор (23,8% внеску в пояснення дисперсії ознак) представлений дескрипторами: «оптимістичний» (0,97), «зрілий» (0,87), «відповідальний» (0,84), «рішучий» (0,77), «альтруїстичний» (0,76), «творчий» (0,73), «справедливий» (0,72). Цей фактор отримав назву «самоактуалізованість». Прагнення до реалізації своїх здібностей є невід'ємною якістю психологічно зрілої особистості.

Другий фактор (20,3% інформаційної цінності), названий як «соціальна інтроверсія», утворений дескрипторами: «моральний» (0,94), «скромний» (0,83), «щирий» (0,78), «стриманий» (0,77). Психологу необхідно вміти розбиратися в своєму внутрішньому світі, мати власну систему моральних і етичних цінностей, «не випинаючи» її при цьому. Крім того, потрібно бути щирим, розуміючи і приймаючи свої почуття, вміти висловлювати їх, але при цьому контролювати й оцінювати доречність їх вираження перед клієнтом.

Третій фактор (18,2% сумарного навантаження) утворили дескриптори: «ерудований» (0,91), «гнучкий» (0,74), «розумний» (0,66), «компетентний» (0,65), «об'єктивний» (0,64). Він був визначений як «інтелект і професійна компетентність». Безсумнівно, для ефективного психолога дуже важливими є знання, інформація, він повинен бути обізнаним про існуючі напрями, методи роботи, повинен уміти їх узагальнювати, оцінювати, підбирати відповідно до ситуації.

До складу четвертого фактора (12,1% поясненої дисперсії) увійшли дескриптори: «терплячий» (0,83), «тактовний» (0,81), «розуміючий» (0,77). Він був визначений як «прийняття себе й іншого». Така інтерпретація фактора дозволяє говорити про безумовне прийняття психологом клієнта, визнання його цінності як особистості. Ця вимога в моделях гуманістичних теорій особистості є обов'язковою умовою роботи з клієнтом, фактором, що дозволяє клієнту отримати досвід нових взаємин. Визнання права клієнта на: те, що з ним відбувається, терпіння у спілкуванні з ним, розуміння його стану і тактовність у спілкуванні, без сумніву, здатні привести до бажаного результату.

Таким чином, у результаті отримана чотирьох-факторна модель уявлень про категорію «психолог», в якій кожен фактор також уніполярний. Комплексна, інтегрована характеристика даного поняття включає в себе такі складові, як самоактуалізованість, соціальна інтроверсія, інтелект і професійна компетентність, прийняття себе й іншого. Ця модель відображає зміну орієнтації респондентів з образу «теоретика» на особистість самого психолога, додаючи до професійної компетенції прагнення до реалізації своїх здібностей, розвитку власної особистості. У контексті теорії самодетермінації ці результати свідчать про переважання внутрішніх прагнень, пов'язаних з потребами в автономії, ефективності та прихильності. При цьому внутрішні прагнення більше пов'язані у здобувачів з власною особистістю, ідеалом фахівця є людина, яка є самодостатньою і володіє собою.

Якщо професіограма є джерелом змісту діяльності та особистості психолога для здобувачів, то *освітня парадигма закладу вищої освіти* постає підґрунтям, яке має забезпечувати формування їхніх пріоритетів особистісно-професійного становлення. З метою визначення освітніх парадигм провідних вітчизняних ЗВО ми проаналізували їх основні засадничі документи.

Виходячи зі змісту Положення про організацію освітнього процесу у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (наказ №59 од від 22.05.2020 р.) [2], цей ЗВО освітній процес провадить на компетентнісних засадах. Про це йдеться у пункті 1.2 Положення: «Метою освітньої діяльності Педуніверситету є підготовка компетентних, висококваліфікованих і конкурентоспроможних на національному та міжнародному ринках праці фахівців, створення умов для особистісного розвитку потенціалу студента, його творчої самореалізації, формуванні національних та загальнолюдських цінностей, створенні рівних можливостей для молоді у здобутті якісної освіти». Однак створення умов для особистісного розвитку потенціалу студента та його творчої самореалізації опосередковано передбачає задіяність загальної та фахової самосвідомості здобувача.

У Стратегії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова на 2021-2026 роки (затверджена 28.01.2021 р.) [3] формулювання завдань вдосконалення професійно-педагогічної підготовки в контексті Проєкту «Нова українська школа» розпочинається з «...впровадження компетентнісного навчання». Університетське освітнє середовище бере на себе зобов'язання «...розробити й озброїти здобувачів технологіями вибору кожним викладачем і студентом власної траєкторії освітнього процесу, нової мотивації до отримання знань, компетентностей, цінностей для продуктивної практичної діяльності». Втім, у цьому переліку самосвідомість не фігурує, що підтверджує домінування компетентнісного підходу.

Таким чином, аналіз засадничої документації діяльності провідних вітчизняних університетів, що готують психологів, виразно свідчить про переважання компетентнісної парадигми у освітній діяльності цих ЗВО, що вказує на прерогативу формування професійної компетентності здобувачів і супутній характер становлення їхньої фахової самосвідомості.

Засвоєння змісту професійних вимог здобувачами відбувається на підґрунті транслюованих у освітньому середовищі нормативних документів. Такими документами є Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія (затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України 24.04.2019 р. № 565), на підґрунті якого розробляються освітні програми підготовки бакалаврів психології. При аналізі змісту цього документу маємо констатувати, що у ньому феномен професійної свідомості чи її проявів згадується обмежено і фрагментарно. Зокрема, у переліку спеціальних (фахові, предметні) компетентностей фігурує фахова спеціальна компетентність СК11. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку, а у програмних результатах навчання – ПР15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку [4].

Очікувано схожою виявлено картину й щодо професійного стандарту за професією «Прак-

тичний психолог закладу освіти», затвердженого наказом №2425 Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 24.11.2020 р. Зокрема, у переліку загальних компетентностей виявлено лише дві, які дотичні до сформованої професійної самосвідомості практичного психолога закладу освіти:

ЗК.04 Здатність до професійного розвитку, навчання протягом життя, самопрезентації та результатів своєї діяльності, планувати та управляти власним робочим часом (*особиста та навчальна компетентність*);

ЗК.07 Здатність до особистісного та професійного самовизначення, самоствердження і самореалізації впродовж життя, цінування багатомірності у суспільстві (*культурна обізнаність та самовираження*).

Ще менше інформації щодо змісту чи проявів професійної самосвідомості психолога знайдено у переліку його трудових функцій. Зокрема, в межах трудової функції психолога «Здійснення власного професійного розвитку та самоосвіта» сформульовано лише одну професійну компетентність – Г4. Здатність до рефлексії, самопізнання та самовдосконалення – дотичну до професійної самосвідомості психолога [5].

Таким чином, і Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія, і Професійний стандарт за професією «Практичний психолог закладу освіти» відображають беззаперечний пріоритет професіоналізму діяльності психолога, залишаючи особистісний ракурс лише допоміжним засобом у розвитку того ж таки професіоналізму діяльності.

Подальший аналіз освітніх програм підготовки бакалаврів психології у згаданих вище ЗВО підтвердив пріоритет компетентнісної освітньої парадигми цих університетів, оскільки наскрізно фігурує затверджений Стандартом вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія перелік компетентностей і результатів навчання. В деяких освітніх програмах, що слугують підґрунтям для підготовки бакалаврів-психологів за певними спеціалізаціями, як-то в Українському державному університеті імені М. П. Драгоманова, Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського додані фахові компетентності та результати навчання, окрім затверджених у стандарті, однак вони не співвідносяться з формуванням професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Під час професійного становлення здобувачів-психологів одним із механізмів цього процесу стає їхня взаємодія з викладачами. Вона має багатаспектний характер, не зводяться лише до академічної комунікації. Оскільки здебільшого мова йде про майбутніх психологів, то *наставництво викладачів* має розповсюджуватись не лише на моніторинг ними формування професійної компетентності здобувачів, але й на інші складові професіоналізму, в тому числі й фахову самосвідомість. В анкету ми включили питання, які з'ясовували характер взаємодії здобувачів-

психологів із викладачами. Першочергово ми з'ясовували, чи реалізують викладачі, окрім освітньої функції, ще й супровід професійного становлення майбутніх психологів. Зафіксовано, що чисельність здобувачів, які визнають повномірне здійснення супроводу їхньої професіоналізації викладачами, виявилась обмеженою (5,5%). Узагальнені статистичні дані подано на рис. 5.

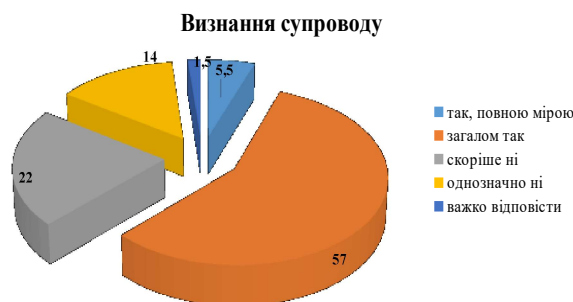

Рис. 5. Визнання здобувачами-психологами супроводу їхньої професіоналізації викладачами (у % виборів)

Більше половини респондентів (57%) підтвердили загальну лінію здійснення викладачами супроводу їхнього професійного становлення, однак 22% здобувачів-психологів не впевнені в цьому. Частина майбутніх психологів (14%) не побачила ознак цього супроводу, що можна розглядати як несприятливу ознаку.

На професійну самосвідомість здобувачів також впливає не лише змістова, але й емоційна сторона спілкування з викладачами. Тому в анкеті було сформульоване питання, спрямоване на з'ясування характеру взаємин майбутніх психологів з викладачами. Позитивним можна вважати виявлений факт домінування партнерського стилю спілкування у баченні 52% респондентів (рис. 6). Майже четверта частина здобувачів (23%) позначила характер взаємин з викладачами як формально-діловий. Приятельською вбачають взаємодію з викладачами 12% опитаних, вкладаючи у неї доброзичливість. На протилугу цьому, байдужим позначили характер спілкування з викладачами 9,5% здобувачів-психологів. І обмежена вибірка респондентів (3,5%) вбачають у спілкуванні з викладачами конфлікт.

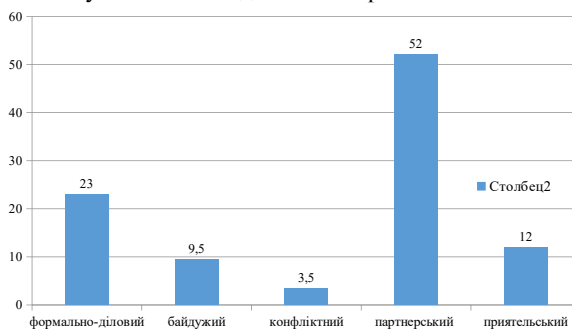

Рис. 6. Бачення здобувачами-психологами характеру їхніх взаємин з викладачами (у % виборів)

На підставі виявленого позитивного факту домінування оптимального, партнерського харак-

теру взаємодії здобувачів з викладачами логічно було з'ясувати, чи вбачають здобувачі у педагогах зразок психолога-професіонала. Відповідне питання анкети дозволило підтвердити таке позитивне сприймання майбутніми психологами своїх викладачів. Близько десятої частини респондентів (8,5%) розглядають у якості взірця професіоналізму більшість своїх викладачів психологічних дисциплін (рис. 7). Більше третини здобувачів (35%) у цій якості бачать кількох викладачів, а 23% майбутніх психологів мають принаймні одного викладача як еталона психолога-професіонала. Лише 8,5% опитаних не розглядають своїх викладачів як зразок психолога-професіонала, та ще 0,5% загальної вибірки вагається з однозначною відповіддю. Таким чином, загальна картина взаємодії більшості майбутніх психологів з викладачами виглядає сприятливо, позаяк партнерство та наставництво педагогів має позитивно впливати на становлення професійної самосвідомості здобувачів.

Рис. 7. Наявність у здобувачів зразка психолога-професіонала серед викладачів (у % виборів)

Певна частина вступників, які обрали психологічний фах, вже мають досвід взаємодії з цим фахівцем в якості клієнта. Позитивний досвід цієї взаємодії міг стати дієвим мотивом вибору ними професії психолога, а в процесі фахового навчання студент може орієнтуватись на стиль роботи та особистісні якості цього фахівця. Також джерелом позитивного враження про діяльність певного психолога може стати проходження студентом практики. В анкетуванні ми з'ясували, чи мають здобувачі взірця психолога-професіонала серед знайомих фахівців (рис. 8).

Рис. 8. Наявність у здобувачів зразка психолога-професіонала серед фахівців (у % виборів)

Домінуюча частина вибірки (63,5%) відповіла ствердно щодо наявності одного взірця, а 7% респондентів підтвердили сприймання кількох (принаймні двох) психологів як еталонів професіоналізму. Нема жодного фахівця як взірця

професіонала у баченні 29% опитаних, вагались щодо вибору відповіді 0,5% респондентів.

Встановлену обернену кореляцію між детермінантами наставництва викладачів і зразками діяльності професіоналів-психологів ($r = -0,155^*$, $p = 0,47$, де r – значення коефіцієнту Пірсона, статистична значущість: «**» – $p \leq 0,01$, «*» – $p \leq 0,05$) ми пояснюємо неможливістю студента тримати у свідомості багато образів – взірців професіоналізму.

Дисперсійний аналіз виявив статистично значущі зовнішні чинники для становлення компонентів професійної самосвідомості майбутніх психологів. Так, для професійного Я-образу особливо важливою є професіограма психолога ($F = 6,702^{**}$, де F – значення коефіцієнту Фішера, статистична значущість: «**» – $p \leq 0,01$; «*» – $p \leq 0,05$), також значущими є наставництво викладачів ($F = 4,058^{**}$) і зразки діяльності професіоналів ($F = 2,993^*$).

Для самооцінки професійних знань (результат) найбільш впливовим зовнішнім чинником становлення є наставництво викладачів ($F = 2,800^{**}$), а також професіограма психолога ($F = 2,102^*$) та зразки діяльності професіоналів ($F = 1,925^*$). Так само мають суттєвий вплив на становлення самооцінки професійних умінь і навичок (результату) майбутніх психологів такі зовнішні соціально-психологічні чинники, як професіограма психолога ($F = 2,690^*$) зразки діяльності професіоналів ($F = 2,493^*$) та наставництво викладачів ($F = 2,612^*$).

Дисперсійний аналіз засвідчив статистично значущість таких чинників, як освітня парадигма ЗВО ($F = 2,946^*$), соціальний престиж професії ($F = 2,631^*$) та наставництво викладачів ($F = 2,027^*$) для становлення самооцінки професійних переконань (результату). Самооцінка професійно значущих якостей у майбутніх психологів формується під впливом інтеріоризації ними соціального престижу професії ($F = 2,441^*$) та зразків діяльності професіоналів ($F = 2,207^*$).

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Таким чином, проведене дослідження дало змогу емпіричним шляхом визначити провідні зовнішні соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості здобувачів-психологів - це професіограма психолога, наставництво викладачів і зразки діяльності професіоналів. Було також встановлено, що більшість опитаних здобувачів-психологів сприймають викладачів як освітніх партнерів і взірців психолога-професіонала, однак при цьому третина респондентів не визнає супроводу педагогами їхнього професійного становлення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Найдюнов М.І. Психологія престижності професій: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 160 с.
2. Положення про організацію освітнього процесу у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. URL: <https://vspu.edu.ua/content/position/p114.pdf> (дата звернення : 28.10.2021).

3. Стратегія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова на 2021-2026 роки. URL : https://npu.edu.ua/images/docs/Prozoriy_universitet/СТРАТЕГІЯ_НПУ_2021-2026.pdf (дата звернення : 5.10.2022).

4. Про затвердження Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (дата звернення : 17.07.2019).

5. Професійний стандарт за професією «Практичний психолог закладу освіти». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/12/Standart_Praktichnyy_psykholoh.pdf (дата звернення : 28.12.2020).

6. Шахов В. В. Розвиток професійної самосвідомості студентів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*: 36. наук. праць. Випуск 47. 2016. С. 186–192.

7. Шахов В. В. Соціально-психологічні детермінанти становлення професійної самосвідомості студентів-психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2020. Випуск 62. С. 230–238.

8. Шахов В. В. Становлення професійної самосвідомості особистості студента-психолога. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*: 36. наук. праць. 2017. Випуск 49. С.178–183.

9. Шахов В. В. Формування компетенції самоорганізації навчально-професійної діяльності як чинника розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2017. Випуск 55. С. 197–203.

10. Шахов В. В. Чинники становлення професійної самосвідомості студентів-психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Випуск 6, Том 2. С. 98–104.

11. Шахов Владислав. Ієрархія психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2021. Випуск 67. С.157–163.

12. Шахов В. В. Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості майбутніх практичних психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Вінниця, 2024. 189 с.

REFERENCES

1. Naidonov, M. I. (2013). *Psykholohiia prestyzhnosti profesii* [Psychology of the prestige of professions]: monohrafiia. Kirovohrad: Imeks-LTD. 160 s. [in Ukrainian]

2. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvithnoho protsesu u Vinnytskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Mykhaila Kotsiubynskoho [Regulations on the organization of the educational process at the Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University]. URL: <https://vspu.edu.ua/content/position/p114.pdf> (data zvernennia : 28.10.2021). [in Ukrainian]

3. Stratehiia Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova na 2021-2026 roky [Strategy of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov for 2021-2026]. URL : [\[ua/images/docs/Prozoriy_universitet/СТРАТЕГІЯ_НПУ_2021-2026.pdf\]\(https://npu.edu.ua/images/docs/Prozoriy_universitet/СТРАТЕГІЯ_НПУ_2021-2026.pdf\) \(data zvernennia : 5.10.2022\). \[in Ukrainian\]](https://npu.edu.</p>
</div>
<div data-bbox=)

4. Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 053 Psykholohiia [On approval of the Standard of Higher Education of Ukraine for the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 053 Psychology] : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24.04.2019 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (data zvernennia : 17.07.2019). [in Ukrainian]

5. Profesiinyi standart za profesiieiu «Praktychnyi psykholoh zakladu osvity» [Professional standard for the profession "Practical psychologist of an educational institution"]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/12/Standart_Praktichnyy_psykholoh.pdf (data zvernennia : 28.12.2020). [in Ukrainian]

6. Shakhov, V. V. (2016). Rozvytok profesiinoi samosvidomosti studentiv [Development of students' professional self-awareness]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: pedahohika i psykholohiia*: Zb. nauk. prats. Vypusk 47. S. 186–192. [in Ukrainian]

7. Shakhov, V. V. (2020). Sotsialno-psykholohichni determinanty stanovlennia profesiinoi samosvidomosti studentiv-psykholohiv [Socio-psychological determinants of the formation of professional self-awareness of psychology students]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: pedahohika i psykholohiia*. Vypusk 62. S. 230–238. [in Ukrainian]

8. Shakhov, V. V. (2017). Stanovlennia profesiinoi samosvidomosti osobystosti studenta-psykholoha [Formation of professional self-awareness of the personality of a student psychologist]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: pedahohika i psykholohiia*: Zb. nauk. prats. Vypusk 49. S.178–183. [in Ukrainian]

9. Shakhov, V. V. (2017). Formuvannia kompetentsii samoorhanizatsii navchalno-profesiinoi diialnosti yak chynnyka rozvytku profesiinoi samosvidomosti studentiv-psykholohiv [Formation of competence in self-organization of educational and professional activities as a factor in the development of professional self-awareness of psychology students]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: pedahohika i psykholohiia*. Vypusk 55. S. 197–203. [in Ukrainian]

10. Shakhov, V. V. (2016). Chynnyky stanovlennia profesiinoi samosvidomosti studentiv-psykholohiv [Factors in the formation of professional self-awareness of psychology students]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Psykholohichni nauky»*. Vypusk 6. Tom 2. S. 98–104. [in Ukrainian]

11. Shakhov, Vladyslav. (2021). Ierarkhiia psykholohichnykh determinant rozvytku profesiinoi samosvidomosti maibutnykh psykholohiv [Hierarchy of psychological determinants of the development of professional self-awareness of future psychologists]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*. Vypusk 67. S.157–163. [in Ukrainian]

12. Shakhov, V. V. (2024). Sotsialno-psykholohichni chynnyky stanovlennia profesiinoi samosvidomosti maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Socio-psychological factors in the formation of professional self-awareness of future practical psychologists]: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. Vinnytsia. 189 s. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ШАХОВ Володимир – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: педагогічна психологія, психологічна підтримка в освітньому процесі, психологічні аспекти професійної підготовки, стресостійкість у педагогічній діяльності.

ШАХОВ Владислав – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: психологія стресу, копінг-стратегії та адаптація психо-емоційне здоров'я студентської молоді, психологічна стійкість в умовах соціальних криз.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

SHAKHOV Volodymyr – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Psychology and Social Work Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Scientific interests: pedagogical psychology, psychological support in the educational process, psychological aspects of professional training, stress resistance in pedagogical activity.

SHAKHOV Vladyslav – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Practical Psychology Mariupol State University.

Scientific interests: psychology of stress, coping strategies and adaptation, psycho-emotional health of student youth, psychological resilience in conditions of social crises.

Стаття надійшла до редакції 01.01.2026 р.

Стаття прийнята до друку 11.01.2026 р.

УДК 373.5.014

DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-222-271-275

ЛИСТОПАД Олексій –

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-324X>
e-mail: lystopad.oa@pdpu.edu.ua

КОМПЕТЕНТІСНИЙ І ДІЯЛЬНІСНИЙ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті теоретично обґрунтовано методологічні засади підготовки майбутніх педагогів до прогнозування в освітній діяльності, що є важливою складовою сучасної професійної компетентності педагога. Розглянуто поняття прогнозування в педагогіці, його роль у структурі професійної компетентності та вплив на ефективність освітнього процесу. Проаналізовано наукові підходи до формування прогностичних умінь майбутніх педагогів, зокрема компетентнісний та діяльнісний підходи. У межах компетентнісного підходу підкреслено значення інтегрованого розвитку знань, умінь, ціннісних орієнтацій та готовності до самостійного прийняття педагогічних рішень, що забезпечує ефективно прогнозувати результати освітньої діяльності. Діяльнісний підхід розглядається як методологічна основа практичного формування прогностичних умінь через активну навчально-пізнавальну, проєктну та дослідницьку діяльність студентів. Встановлено, що поєднання компетентнісного та діяльнісного підходів сприяє формуванню цілісної прогностичної компетентності, що включає когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивний компоненти. Узагальнення наукових джерел показало, що спеціалізовані дослідження педагогічного прогнозування залишаються недостатньо розробленими, що обґрунтовує актуальність подальших наукових пошуків у цьому напрямі. Практична значущість роботи полягає в можливості інтеграції результатів дослідження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти, використанні кейс-методу, педагогічного моделювання та проєктної діяльності для цілеспрямованого розвитку прогностичних умінь студентів. Запропоновані методологічні орієнтири дозволяють підвищити рівень готовності майбутніх педагогів до прогнозування, забезпечуючи науково обґрунтовану підготовку до здійснення освітньої діяльності в умовах динамічних трансформацій та невизначеності освітнього середовища.

Ключові слова: педагогічна освіта, прогнозування, професійна компетентність, компетентнісний підхід, діяльнісний підхід, підготовка майбутніх педагогів, освітня діяльність, прогностичні уміння.

LYSTOPAD Oleksii –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Preschool Education State institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-324X>
e-mail: lystopad.oa@pdpu.edu.ua

COMPETENCE-BASED AND ACTIVITY-BASED METHODOLOGICAL APPROACHES IN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR FORECASTING IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article theoretically substantiates the methodological foundations of training future teachers to make predictions in educational activities, which is an important component of modern professional competence of teachers. The concept of prediction in pedagogy, its role in the structure of professional competence, and its impact on the effectiveness of the educational process are considered. Scientific approaches to the formation of predictive skills of future teachers, in particular, competence-based and activity-based approaches, are analyzed. Within the framework of the competency-based approach, emphasis is placed on the importance of integrated development of knowledge, skills,